

Επιχειρηματικότητα, «κίνδυνοι» και ανταγωνισμός στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας: η κατασκευή ενός ερευνητικού αντικειμένου

Ιωάννα Τσίγκανου

Εισαγωγικά

Η παρούσα μελέτη στηρίζεται σε ερευνητικό έργο του ΕΚΚΕ¹ με αντικείμενο τη διερεύνηση συγκεκριμένων όψεων του μεταναστευτικού ζητήματος στη χώρα. Στη συγκεκριμένη μελέτη, *τόπο* της διερεύνησης αποτέλεσε το θέμα της *εμπορικής επιχειρηματικότητας-ανταγωνιστικότητας και της κοινωνικής συνοχής* αναφορικά με το μεταναστευτικό ζήτημα, το οποίο επελέγη να διευκρινιστεί εμπειρικά σε συγκεκριμένο κοινωνικο-ιστορικό διαμορφωμένο γεωγραφικό *χώρο*, το Εμπορικό Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας. Το αντικείμενο του έργου, *κατασκευάστηκε* εξ αρχής με τρόπο που αναδεικνύει την ανάγκη μιας σύνθετης και πολυεπίπεδης θεωρητικής επεξεργασίας της εμπειρικής συνένυσης ποικιλίας δεδομένων.

¹ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ», Γ' ΚΠΣ, «Αριστεία σε Ερευνητικά Ινστιτούτα Γ.Γ.Ε.Τ.», Πράξη: «Αριστεία σε Ερευνητικά Ινστιτούτα Γ.Γ.Ε.Τ (2^{ος} κύκλος)». Η μελέτη αποτελεί τμήμα του συνολικού υποέργου του ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ του ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ με τίτλο «ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ: ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΟΙ – ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΚΙ ΕΜΕΙΣ». Το υποέργο χρηματοδοτήθηκε από την εποπτεύουσα αρχή του Ε.Κ.Κ.Ε.. ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ (Γ.Γ.Ε.Τ.) – ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ, και υλοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα από 1^η/1/06 μέχρι την 31/12/07 υπό την επιστημονική ευθύνη της Δρ Ιωάννας Τσίγκανου, Διευθύντριας Ερευνών, Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας, ΕΚΚΕ και Αν/τριας Διευθύντριας του Ινστιτούτου κατά το ανωτέρω διάστημα. Την ερευνητική ομάδα αποτέλεσαν οι: Δασκαλάκη Καλλιρόη (Συντονίστρια ερευνητικού έργου), Ηλιού Αικατερίνη, Ροϊνιώτη Ελένη, Δενδρινού Χρυσούλα, Βατικιώτης Δημήτρης, Λαμπράκη Ιουλία, Φατούρου Ιωάννα, Ελευθερίου Νίκος, Χαϊνάς Ευάγγελος, Κορομηλάς Ηλίας, Καρκάνια Χριστίνα, Παναγιωτόπουλος Νικόλαος, Δημητρίου Γεώργιος, Τρανουλίδη Ελευθερία, Παπλιάκου Βασιλική.

Είναι γεγονός ότι μια εικοσαετία περίπου μετά τις πρώτες *αυθόρμητες* ή *αναγκαστικές* μετακινήσεις και προσωρινές ή περισσότερο μόνιμες εγκαταστάσεις πληθυσμών και πολιτισμών που ταξιδεύουν σε τόπους άλλους από τους τόπους προέλευσης ή καταγωγής τους, η κοινωνική επιστήμη είναι σε θέση να παρουσιάσει όψεις της πραγματικότητας που συνεπάγονται αυτές οι μετακινήσεις ή/και εγκαταστάσεις μεταναστών, τόσο από την πλευρά του Έλληνα πολίτη όσο και από την πλευρά του μετανάστη. Παρά τη μεγάλη αναλυτική αξία μιας συνδυαστικής προσέγγισης των *διαδρομών*, των όρων συνύπαρξης και του λόγου «ντόπιων» και «ξένων», στην παρούσα μελέτη θα μας απασχολήσει η διερεύνηση κάποιων περισσότερο ή λιγότερο ορατών όψεων του μεταναστευτικού ζητήματος αναφορικά με τις στάσεις και αντιλήψεις των Ελλήνων εμπόρων και επιχειρηματιών απέναντι στον εθνικό επιχειρηματία εργοδότη ή/και τον μετανάστη εργαζόμενο. Στην περίπτωση αυτή απαιτείται μια συνδυαστική θεματική προβληματισμού του αστικού «χώρου» και του «τόπου»-πεδίου της επιχειρηματικότητας «ντόπιων» και «ξένων» επιχειρηματιών καθώς και των συναφών «κινδύνων» και «διακινδυνεύσεων», όπως αυτά γίνονται αντιληπτά από τον σύγχρονο Έλληνα έμπορο-επιχειρηματία.

Η έμφαση, δηλαδή, τίθεται στη διερεύνηση των όρων και προϋποθέσεων εμφάνισης μιας περισσότερο ή λιγότερο γενικευμένης κοινωνικής ή/και επιχειρηματικής *φοβίας* η οποία συναρτάται αφενός με το πεδίο της ασφάλειας –αλλά και της ασφάλισης– όσο και με το πεδίο της κοινωνικής συνοχής. Με τον τρόπο αυτό αφενός αποκαλύπτονται συγκεκριμένες πτυχές του ξενοφοβικού φαινομένου μέσω του προσδιορισμού της «ετερότητας», δηλαδή του «άλλου», του «ξένου», σε συλλογικές παραστάσεις, αναπαραστάσεις και αντιλήψεις στο πεδίο της οικονομίας και ειδικότερα της επιχειρηματικότητας και αφετέρου προσφέρεται η δυνατότητα διερεύνησης της παρουσίας ή απουσίας μιας περιεκτικότερης δομής στάσεων έναντι των «άλλων», των «ξένων», των «διαφορετικών», στο πεδίο αυτό. Σημαντικό ζητούμενο ανάλυσης και επιστημονικού προβληματισμού αποτελεί η σύγχρονη αναδιατύπωση των όρων του «*ρίσκου*», των «*κινδύνων*» και

«διακινδυνεύσεων» καθώς και οι συναφείς «κοινωνικές φοβίες» οι οποίες διατυπώνονται ενδεχομένως με όρους άλλους από αυτούς που τις δημιουργούν. Η ειδική αυτή στοχοθεσία επιβάλλει και μια εξ αρχής οριοθέτηση του ερευνητικού αντικειμένου που να διευκολύνει την πρόσληψη της διάρθρωσής του σε συγκεκριμένα ερευνητικά υποσύνολα προβληματισμού κι έκθεσης τεκμηριωμένων βιβλιογραφικά και ερευνητικά επιστημονικών απόψεων.

Η θεωρητική συγκρότηση του ερευνητικού αντικειμένου

Ο τόπος

Η εικόνα των εν κινήσει πληθυσμών καθιερώθηκε μέσα από έρευνες που επικεντρώνονται αποκλειστικά στις δομικές πλευρές της μεταναστευσης και τη σύνδεσή της με τις διαδικασίες αστικοποίησης, εκβιομηχάνισης και εκσυγχρονισμού. Οι μετακινούμενοι πληθυσμοί όμως, δεν αποτελούν μόνο «πολιτισμούς που ταξιδεύουν» (Cliford 2001), αλλά κυρίως πολιτισμούς που εγκαθίστανται για μικρότερο ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα σε συγκεκριμένο χώρο ή/και τόπο. Εκεί έρχονται σε επαφή με τους ντόπιους, με τους οποίους δι-αντιδρούν σε περισσότερες από μία σφαίρες της κοινωνικής ζωής. Αυτό το πλαίσιο αποτελεί το έδαφος για τη συγκρότηση μιας προσέγγισης η οποία βλέπει την πόλη ως «χώρο που οικείται» (Βαϊου κ. ά. 2007). Στο πλαίσιο αυτό, οι μετανάστες δεν αντιμετωπίζονται ως παθητικά θύματα παγκόσμιων διαδικασιών και υπερτοπικών προτεραιοτήτων, αλλά ως δρώντα υποκείμενα που διαμορφώνουν τις καθημερινές πρακτικές και αναπτύσσουν μέσα από μια «τεχνογνωσία επιβίωσης», συγκεκριμένες στρατηγικές, οι οποίες αποτελούν σημαντικές συνιστώσες για την ανάπτυξη κι εξέλιξη της πόλης (Βαϊου 2000). Έτσι, η πόλη ή/και συγκεκριμένες γειτονιές της αποτελούν προνομιακό πεδίο για τη μελέτη αλλαγών που συνδέονται με τις μεταναστευτικές κινήσεις. Πίσω από τις μεταβαλλόμενες χωρικότητες των κοινωνικών σχέσεων βρίσκονται αυτά που θα μπορούσαν

να ονομαστούν «τοπία οίκησης»² (Βαΐου 2000), η σύνδεση δηλαδή των μεταναστευτικών κινήσεων με τη συγκρότηση «τόπων» μέσα σε «τόπους», στις πόλεις προορισμού και εγκατάστασης των μεταναστών και στις γειτονιές όπου επιχειρούν να διαμορφώσουν τη νέα κοινωνική τους πραγματικότητα (Green 2002).

Μια τέτοια οπτική συνεπώς (Saunders 1981) επιτρέπει να διερευνήσουμε με περισσότερη λεπτομέρεια πώς «ντόπιοι» και «ξένοι» διαμορφώνουν την καθημερινότητα σε μεταλλαγμένους χώρους (και από την εισροή, εγκατάσταση και δραστηριοποίηση μεταναστών), όπου οι δραστηριότητες και πρακτικές διαμορφώνονταν και μεταβάλλονταν ιστορικά με διαφορετικούς όρους. Συναρτημένη με αυτήν την οπτική παραμένει η διευκρίνιση της έννοιας της περιοχής – γειτονιάς καθώς συνιστούν χωρικές κλίμακες με ξεχωριστή σημασία (Castells 1996, Urry 2005), συνιστούν «τόπους» μέσα στο πλαίσιο υπερτοπικών δικτύων, στα οποία συμμετέχουν τα μέλη τους και τα οποία επηρεάζουν τον ίδιο τους το μικρόκοσμο.

Ως εκ των παραπάνω, το «Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας» συνιστά σημείο συνάντησης του τοπικού με το παγκόσμιο όπου διασταυρώνονται «συνεχώς μεταβαλλόμενοι αστερισμοί διαδρομών» (Massey 2005: 151) και όπου η έννοια του «ανήκειν» αποτελεί αντικείμενο συνεχούς διαπραγμάτευσης. Η ανάμειξη χρήσεων, κοινωνικών ομάδων, κοινωνικοοικονομικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων που χαρακτηρίζουν την Πρωτεύουσα είναι φανερή στην περιοχή αυτή η οποία κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές, μεταβολές και αλλοιώσεις. Στο πλαίσιο αυτό μπορούν να διερευνηθούν και ερωτήματα σχετικά με τους λόγους αυτών των αλλαγών, των μεταβολών στην ιδιωτική και συλλογική κατανάλωση ή/και διάθεση προϊόντων, η δημιουργία νέων ή η αλλαγή του χαρακτήρα υφιστάμενων λειτουργιών εμπορίου και αναψυχής, εξελίξεις

² Κατά παραλλαγή αυτών που οι Dyck & MacLaren (2004) καλούν «γυναικεία τοπία κατοίκησης». Βλ. επίσης σχετικά και Βαΐου Ντ. κ. ά., (2007), όπου και η μετάφραση του όρου.

στην αγορά, επεμβάσεις στο χώρο, χρήσεις του δημόσιου χώρου και των υποδομών, κλπ.

Η παραπάνω έμφαση στην ιστορική και κοινωνικο-γεωγραφική διάσταση του «χώρου-τόπου», θέτει σημαντικά ερωτήματα για τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζεται ο χώρος. Ακολουθώντας την προσέγγιση της Βαΐου (2007: 63), ο χώρος/τόπος, *δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται απλά ως υλικό κατασκεύασμα αλλά ως προϊόν κοινωνικο-οικονομικών και πολιτισμικών σχέσεων και διαδράσεων, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που κατασκευάζουν όρια σαν αυτά που υπερβαίνουν τα μεταναστευτικά ρεύματα. Έτσι, ο χώρος αναδεικνύεται σε σφαίρα συνύπαρξης και αλληλεπίδρασης πληθώρας ταυτόχρονων διαδρομών από τις οποίες προκύπτει η ιδιαιτερότητα και η ταυτότητα. Μια τέτοια αντίληψη επιβεβαιώνει τη συγχρονικότητα, αμφισβητεί το δυϊσμό, χώρος/τόπος (όπου ο χώρος αποτελείται από διακριτούς, οριοθετημένους και μοναδικούς τόπους), ανατρέπει την καθιερωμένη αντίληψη της χωρικής διαφοράς ως χρονικής αλληλουχίας σταδίων εξέλιξης.*

Η εγκατάσταση και δραστηριοποίηση μεταναστών στον νέο τόπο της πόλης συμβάλλουν στην ανασυγκρότησή του, τον αλλάζουν με τις νοηματοδοτήσεις και τις πρακτικές τους. Ο τόπος αυτός λοιπόν αναδεικνύεται σε προνομιακό πεδίο διερεύνησης του μεταναστευτικού ζητήματος. Μελετώντας τη *συνάντηση* «ντόπιων» και μεταναστών στη γειτονιά και στην πόλη, αποκαλύπτονται διαφορετικές εικόνες και πλευρές της πόλης, πολλαπλασιάζονται οι ιστορίες συγκρότησης και εξέλιξής της, αναδεικνύονται εντέλει, *«διαφορετικές πόλεις»*. Μια τέτοια έμφαση καθιστά δυνατή τη συγκρότηση μιας προσέγγισης που υπογραμμίζει την οπτική των δρώντων υποκειμένων, χωρίς να παραβλέπει τις παγκόσμιες συνδέσεις και αναφορές των πολύ τοπικών εμπειριών και διαδικασιών. Πρόκειται για μια επιλογή που επιχειρεί να αφουγκραστεί αποσιωπημένες ή αγνοημένες πλευρές της αστικής εμπειρίας.

Τα κοινωνικά δρώντα υποκείμενα

Μια άλλη συμπληρωματική οπτική στη συγκρότηση του αντικειμένου αναγκαστικά διέρχεται από τη θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση της σχέσης της μετανάστευσης με το δίπολο «ανταγωνιστικότητα και κοινωνική συνοχή» (Κανδύλης κ.ά. 2007).

Αναφορικά με την έννοια της ανταγωνιστικότητας η αμφισημία του όρου και η απουσία συμπαγούς ορισμού - και συνεπώς και εμπειρικών αποδείξεων - δυσχεραίνει την πλήρη εννοιολογική αποσαφήνιση και εμπειρική - αναλυτική αποκωδικοποίηση του όρου. Γίνεται λόγος μάλιστα για *μια ιδέα* μάλλον παρά για μια συγκροτημένη με κοινωνιολογικούς όρους αναλυτική κατηγορία (Turok 2004: 1070). Αναμφίβολα ο όρος συμπεριλαμβάνει σημαντικές διαστάσεις προσδιορισμού της οικονομικής ανάπτυξης. Μια περιοριστικά οικονομοκεντρική πρόσληψη του όρου, όμως, αφήνει αδιευκρίνιστα σημαντικά ζητήματα όπως, ενδεικτικά, οι προσδιοριστικοί όροι της παραγωγικότητας (καινοτομίες, επενδύσεις, ικανότητες, υποδομές, επιχειρηματικότητα, θεσμοί, κλπ.), και κάποια ζητήματα τα οποία δεν αναδεικνύονται στις ποσοτικές μετρήσεις και αναλύσεις (φοβίες, κίνδυνοι, ανασφάλειες, επιχειρηματικό «ρίσκο», συναλλακτικά ήθη κλπ.). Μια περιοριστική χρήση του όρου μπορεί να αποκρύψει σημαντικές διακυμάνσεις ανάμεσα στις ανταγωνιστικές θέσεις διαφορετικών κλάδων των περιφερειακών οικονομιών (diversity), ή τη διαφοροποιημένη οικονομική απόδοση στη συνάρτηση του χρόνου (volatility), καθώς και τις ανισομερείς στον καταμερισμό τους επιπτώσεις της ανταγωνιστικής επιτυχίας για διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και περιοχές (ανισότητα) (Turok 2004: 1070).

Είναι γεγονός ότι στο πεδίο της *ανάπτυξης* η *ανταγωνιστικότητα* και ο συχνά επάλληλα με αυτήν χρησιμοποιούμενος όρος του *ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος* δεν θα μπορούσαν παρά να έχουν τις ρίζες και τις εννοιολογικές τους συνδηλώσεις στον τομέα της οικονομίας και τη συναρτημένη με αυτήν πολιτική ανάλυση και ρητορεία (Budd & Hirmis

2004, Kitson et al. 2004). Όταν πρόκειται όμως η ανάλυση να επεκταθεί στο δίπολο *ανταγωνιστικότητα – κοινωνική συνοχή* ο ερευνητής βρίσκεται αντιμέτωπος κυρίως με την αναδίφηση αυτών ακριβώς των υποκρυπτόμενων πηγών ή βάσεων των προσδιοριστικών όρων ή παραμέτρων που προαναφέρθηκαν και δευτερευόντως με την περιγραφική ανατύπωση της εξέλιξης των συναφών οικονομικών δεικτών και μεγεθών. Αυτό καθίσταται ιδιαίτερα επιτακτικό καθώς και η έννοια της *κοινωνικής συνοχής*, επίσης διφορούμενη, συμβάλλει στην πλήρη αμφισημία και *αμφιβολία* του διπόλου (Maloutas & Pantelidou 2004: 451-2). Παρά το γεγονός ότι συγκεκριμένες εννοιολογικές υποδηλώσεις του όρου *κοινωνική συνοχή* έχουν επαρκώς διευκρινιστεί (Kearns & Forest 2000), όπως *κοινές αξίες και πολιτική κουλτούρα, κοινωνική τάξη (ευταξία) και κοινωνικός έλεγχος, κοινωνική αλληλεγγύη και όπως αυτή συναρτάται με τη διανομή του πλούτου, κοινωνικά δίκτυα και κοινωνικό κεφάλαιο, αίσθηση του «ανήκειν» και ζητήματα ταυτότητας*, η παράμετρος που δυσκολεύει τη χρήση του όρου αναφέρεται στο γεγονός ότι οι παραπάνω συνδηλώσεις ή διαστάσεις αυτού του όρου δεν αποτελούν μια σταθερή και δομημένη συνάθροιση παραγόντων αλλά μια ευκαιριακή, μεταλλασσόμενη και παραπλανητική αναφορά σε κάποια από αυτά, κατά περίπτωση. Έτσι, ένας εννοιολογικός προσδιορισμός με τους παραπάνω όρους *παραμένει σαν ένας κατάλογος ωνίων ο οποίος δεν διευκρινίζει την έννοια της κοινωνικής συνοχής με όρους κοινωνιολογικής ανάλυσης* (Maloutas & Pantelidou 2004: 452).

Ως εκ τούτων, μια αρχική έστω εμπειρική διαπίστωση των τρόπων εκφοράς και έκφρασης του διπόλου *ανταγωνιστικότητα και κοινωνική συνοχή* στο Ιστορικό Εμπορικό Κέντρο της Αθήνας, που αποτέλεσε και αποτελεί και κέντρο ποικίλης φύσης επιχειρηματικών και λοιπών κοινωνικών ανταλλαγών, πρακτικών και δραστηριοτήτων τουλάχιστον από την ίδρυση του Νέου Ελληνικού Κράτους μέχρι σήμερα, κρίνεται απαραίτητη. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, *αντιφατικά ευρήματα γύρω από τη σχέση της μετανάστευσης και της ισορροπίας μεταξύ ανταγωνιστικότητας και συνοχής*

στην Αθήνα καταδεικνύουν κατ' αρχάς την ανάγκη για περισσότερη ενασχόληση με εμπειρικό υλικό (Κανδύλης κ.ά. 2007: 51).

Το διακύβευμα της επιχειρηματικότητας

Στη συνέχεια και σε συνάρτηση με τα παραπάνω μια πρόσθετη οπτική του προβληματισμού αφορά τη σχέση «εθνοτικής» και «ντόπιας» επιχειρηματικότητας. Όπως έχει ήδη υποστηριχθεί, η *εθνοτική επιχειρηματικότητα* έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης με συνεχώς διογκούμενο ενδιαφέρον ανάμεσα στους κοινωνικούς και οικονομικούς επιστήμονες (Μαυρομμάτης 2007, Light 1972, Bonacich 1973, Light & Bonacich 1988, Rath & Kloosterman 2000, Kloosterman & Rath 2001).

Η *εθνοτική επιχειρηματικότητα* μπορεί να θεωρηθεί ότι υπακούει στην ακόλουθη τυπολογία (Μαυρομμάτης 2007), με βάση τη δομή και τα χαρακτηριστικά της συναφούς δραστηριοποίησής της: Οι «*εθνοτικές οικονομίες*» αναφέρονται στο σύνολο της επιπλέον απασχόλησης που δημιουργείται από τους εθνοτικούς πληθυσμούς, (Light & Gold 2000) και περιγράφει μορφές οικονομικών δομών που περιλαμβάνουν επιχειρήσεις και αυτοαπασχολούμενους οι οποίες ανήκουν και δραστηριοποιούνται από τα ίδια τα μέλη της εθνοτικής ομάδας. Στην περίπτωση της «*μεταναστευτικής οικονομίας*», μετανάστες επιχειρηματίες εκμισθώνουν τις υπηρεσίες μη ομοεθνών τους μεταναστών (Light, Bernard & Kim 1999). Από την άλλη πλευρά, το κύριο χαρακτηριστικό της κατηγορίας των μορφών εθνοτικής επιχειρηματικότητας που λειτουργούν ως «*μειονότητες μεσαζόντων*», είναι ότι παρουσιάζουν τάσεις χωρικής εξάπλωσης στον αστικό χώρο και συναλλάσσονται επιχειρηματικά τόσο με εθνοτικούς όσο και με γηγενείς πληθυσμούς και συνήθως απασχολούν ομοεθνείς εργαζομένους (Bonacich 1973). Αντίθετα η περίπτωση των «*εθνοτικών νησίδων*», περιλαμβάνει ένα σύνολο επιχειρήσεων των οποίων οι ιδιοκτήτες, διαχειριστές, εργαζόμενοι και πελάτες προέρχονται από την ίδια κοινότητα ή εθνοτική ομάδα και συγκεντρώνονται σε χώρο που μετατρέπεται σε εθνοτικά αναγνωρίσιμη

γειτονιά (Lo et al. 2001, Μαυρομμάτης 2007). Όπως υποστηρίζεται, εξαιτίας της συνεχιζόμενης διεθνούς μετανάστευσης, έχει παρατηρηθεί το φαινόμενο πολλές εθνοτικές νησίδες σε αστικά κέντρα του Δυτικού κόσμου να μετατρέπονται σε πολυεθνοτικές γειτονιές με αυξημένη εθνοτική διαφοροποίηση (Μαυρομμάτης 2007: 4). Στην περίπτωση, τέλος, της «μεικτής οικονομίας», περιλαμβάνονται επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν εθνοτικούς και μη εθνοτικούς πόρους, όπου εργαζόμενοι και πελάτες προέρχονται από διαφορετικές ομάδες της ετερόκλητης κοινωνίας τα δε προϊόντα και οι προσφερόμενες υπηρεσίες έχουν διεισδύσει, πέραν της αμιγώς εθνοτικής οικονομίας, στο καταναλωτικό πλαίσιο της ευρύτερης κοινωνίας. Στη συνέχεια, πολλοί συγγραφείς συχνά κάνουν λόγο για τη διασύνδεση της δημιουργίας των «εθνοτικών οικονομιών» και του φαινομένου του «διεθνισμού». Ο διεθνικός μετανάστης εκλαμβάνεται ότι *έχει το ένα πόδι στη χώρα προέλευσης και το άλλο στη χώρα προορισμού ενώ ζει τη ζωή του μέσα στο πλέγμα των σχέσεων που αναπτύσσει μεταξύ των δυο* (Robinson 2005).

Αναφορικά με τα επεξηγηματικά μοντέλα του φαινομένου ανάπτυξης εθνοτικών οικονομιών, οι θεωρητικές προσεγγίσεις ποικίλλουν: Στη θεωρία της *ανακοπείσας κοινωνικής κινητικότητας* («blocked mobility»), η εθνοτική επιχειρηματικότητα προσλαμβάνεται ως στρατηγική επιβίωσης εθνοτικών ομάδων και ατόμων στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες (Light 1972, Portes & Bach 1985). Στη *θεωρία της προδιάθεσης* η εθνοτική επιχειρηματική δραστηριότητα στηρίζεται στην κουλτούρα προέλευσης των εθνοτικών κοινοτήτων η οποία εμπεριέχει εγγενώς στοιχεία εμπορίου και επιχειρηματικότητας (π.χ. Εβραίοι, Κινέζοι, Κορεάτες κλπ.) (Pecoud 2001). Κατ' άλλους, το φαινόμενο ανάπτυξης εθνοτικών οικονομιών εξηγείται μέσα από την ύπαρξη εθνοτικών και ταξικών πόρων (Μαυρομμάτης 2007: 5, Portes & Zhou 1992, Zhou 2004). Στη θεωρία της *μεικτής έδρασης*, η εθνοτική επιχειρηματικότητα δεν εξηγείται μόνο από την πλευρά της προσφοράς των εθνοτικών επιχειρηματιών, αλλά η διάρθρωση των ευκαιριών (νομικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο) της χώρας υποδοχής πρέπει επίσης να λαμβάνεται υπόψη (Kloosterman & Rath 2001). Τέλος, η

ανάπτυξη εθνοτικών και μεταναστευτικών οικονομιών θεωρείται πως συμβάλλει στη δημιουργία ενός κοσμοπολίτικου χαρακτήρα στις πόλεις και αυξάνει το τουριστικό και ψυχαγωγικό τους ενδιαφέρον μέσα από την συγκέντρωση και προβολή της πολιτιστικής διαφορετικότητας (Μαυρομμάτης 2007: 5-6).

Αναφορικά με την εμπειρική διερεύνηση των ζητημάτων που προαναφέρθηκαν σχετικά με την επιχειρηματικότητα των μεταναστών στη χώρα μας και τις συνακόλουθες επιπτώσεις της η συναφής βιβλιογραφική παραγωγή εμφανίζεται εξαιρετικά ισχνή (Λιανός & Ψειρίδου 2008). Είναι γεγονός ότι αυτές οι ίδιες οι έννοιες του όρου «επιχειρηματίας» και του όρου «επιχειρηματικότητα» δεν είναι σαφώς ορισμένες (Audretsch 2003, Λιανός & Ψειρίδου 2008). Η επιχειρηματικότητα προσεγγίζεται με τη χρήση διαφόρων μέτρων. Κάποια απ' αυτά έχουν ως μονάδα αναφοράς το άτομο, ενώ άλλα έχουν ως μονάδα αναφοράς την επιχείρηση και συλλαμβάνουν τις δημογραφικές συνθήκες ενός κλάδου ή μιας χώρας. Πρόσφατα η προσοχή εστράφη και προς τους μετανάστες ως «επιχειρηματίες»-αυτοαπασχολούμενους ή μισθωτούς. Κίνητρο για την ανάπτυξη αυτών των υποδειγμάτων αποτέλεσε η εξέταση και η σύγκριση των απολαβών από μισθωτή εργασία και απασχόληση γενικά. Ως αποτέλεσμα, σε κάποιες αναλύσεις υπερτονίζεται ο ρόλος της «διοικητικής ικανότητας» που εκλαμβάνεται ως μια σταθερή ποσότητα (μάλλον παρά ποιότητα) του ατόμου η οποία δεν μπορεί να αγοραστεί στην αγορά και αυξάνει την οριακή παραγωγικότητα του κεφαλαίου και της εργασίας σε καθεστώς αυτοαπασχόλησης. Η υπό περιορισμούς μεγιστοποίηση της χρησιμότητας του ατόμου οδηγεί στη συνθήκη για την επιλογή είτε μισθωτής εργασίας ή αυτοαπασχόλησης. Εάν το οριακό προϊόν της εργασίας που αφιερώνεται σε αυτοαπασχόληση υπερβαίνει το μισθό της αγοράς, τότε επιλέγεται η αυτοαπασχόληση, και το αντίθετο (Blau 1985). Σε παρόμοιο πνεύμα κινούνται και αναλύσεις που τονίζουν ότι η αυτοαπασχόληση θα προτιμηθεί εάν οι πιθανές απολαβές από τη μισθωτή εργασία υπερβαίνουν τις απολαβές από αυτοαπασχόληση κατά ένα ποσό που αντιπροσωπεύει μια ελαχίστη

αξία, η οποία αντιπροσωπεύει τις μη χρηματικές πλευρές της αυτοαπασχόλησης και της μισθωτής εργασίας. Αυτή η ελαχίστη αξία μπορεί να εξαρτάται από τον «κίνδυνο» που συνδέεται με κάθε τύπο εργασίας, κλπ. (Bernhardt 1994).

Ως εκ τούτου, μια επιπλέον οπτική προστίθεται αναγκαστικά στον θεωρητικό προβληματισμό, η οποία και μπορεί να αποτελέσει το διηθητικό φίλτρο των προηγούμενων θεωρήσεων, σχετικά με την ανασηματοδότηση των όρων και προϋποθέσεων, καθώς και των συνεπών επιπτώσεων της ανάληψης «κινδύνων», «ρίσκου» και «διακινδυνεύσεων», τόσο για το οικονομικό, όσο και για το ποινικό πεδίο της ελληνικής σκηνής των συναφών δραστηριοτήτων. Η οπτική αυτή τοποθετείται θεωρητικά στο γενικότερο πεδίο των υποδειγμάτων που αναφέρονται στην κοινωνία της «διακινδύνευσης» και ιδιαίτερα στην «επικινδυνopoίηση» ή/και την «εγκληματοποίηση» συμπεριφορών στο σύγχρονο αυτό κοινωνικό γίγνεσθαι, με συμπτώματα ετεροφοβίας, ξενοφοβίας και ρατσισμού.

Στο πλαίσιο αυτό τα ζητήματα του «ρίσκου», των κινδύνων» και των «διακινδυνεύσεων» δεν υπάγονται σε μια μονοδιάστατη και αποκλειστική οικονομική-επιχειρηματική πραγμάτευση («επιχειρηματικό ρίσκο», «επιχειρηματικός κίνδυνος» κ.λπ.) ή ακόμη και αποκλειστικά νομική θέαση («χρηστά συναλλακτικά ήθη κ.λπ.), αλλά συναρτώνται άμεσα – με τη συνεχώς αναδιαμορφούμενη κατάσταση και στο κοινωνικό πεδίο. Άρα, η αποκωδικοποίηση της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας απαιτεί και προϋποθέτει την επανεξέταση των κοινωνικών συμπεριφορών και πρακτικών και υπό το πρίσμα αυτό.

Δημόσιος και ιδιωτικός χώρος

Σημαντικό μέρος στο θεωρητικό προβληματισμό καταλαμβάνει η διασάφηση των μειγμάτων «δημοσίου-ιδιωτικού» καθώς και «δημόσιας τάξης και ασφάλειας και ιδιωτικής ασφάλειας-ασφάλισης».

Αναφορικά με το πρώτο μείγμα όπως έχει αναλυτικά εκτεθεί, διαπιστώνεται ένας αντινομικός χαρακτήρας της ιστορικής σχέσης μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού (Ψυχοπαίδης 1996). Αυτή η σχέση εμφανίζεται με την ανάδυση της νεωτερικότητας, ως αντιπαράθεση της ατομικής οικονομικής δράσης και των προσωπικών εκδηλώσεων και πραγματώσεων των επιλογών του βίου αφενός (ιδιωτική υπόθεση) και αφετέρου των πολιτικών όρων για τη δράση και τις εκδηλώσεις αυτές – όρων στους οποίους απεδόθη δημόσιος χαρακτήρας (Ψυχοπαίδης 1996). Μια τέτοια συλλογιστική μεταθέτει το κέντρο της προσοχής από την αντίστιξη «αποκλειόντων» και «αποκλειομένων», «ημών» και «ξένων», στις ενδιάμεσες εκείνες περιοχές όπου συναντώνται, αντιπαρά τίθενται και επικαλύπτονται κοινωνικές πρακτικές ημεδαπών και αλλοδαπών, στα πεδία όπου αρθρώνονται τόσο επίσημοι όσο και «ανεπίσημοι» λόγοι και αναδύονται αμφίσημες, διαρκώς μεταβαλλόμενες ταυτότητες. Με αυτόν τον τρόπο διευρύνεται η οπτική υπό την οποία κατανοούνται και ερμηνεύονται κοινωνικές πρακτικές και φαινόμενα που συγκροτούν όψεις του μεταναστευτικού ζητήματος, διατυπώνοντας κάποια ερωτήματα που, όπως πιστεύουμε, εμπλουτίζουν τη γνώση μας και προσθέτουν στον προβληματισμό μας.

Χωρίς να παραγνωρίζουμε τη σημασία των «ορίων» και την κατασκευή διπολικών σχημάτων (εμείς-οι άλλοι) τα οποία ενδεχομένως εξυπηρετούν την κατάταξη ή την ιεράρχηση των κοινωνικών φαινομένων, η ενασχόληση με τα «όρια» και η χρήση μιας διαζευκτικής λογικής ενέχει ίσως τον κίνδυνο παράβλεψης της σκοπιάς του «άλλου» αποκρύπτοντας τη δράση του ως υποκειμένου που διαπραγματεύεται, διαχειρίζεται και επαναπροσδιορίζει συμβολικές και άλλες όψεις των διακρίσεων που επιβάλλονται στη ζωή και τις σχέσεις του. Έτσι, η οπτική που δίνει έμφαση στο διπλό παιχνίδι ανάμεσα σε «εμάς» και τους «άλλους», τους «άλλους» κι «εμάς», επικεντρώνεται σε επίπεδα όπου τόσο «εμείς» όσο και οι «άλλοι» διαμορφώνουν ένα δικό τους χώρο, εσωστρεφή, και ταυτόχρονα συναλλάσσονται με εκείνους οι οποίοι επιδιώκουν την τήρηση των

αποστάσεων, προασπιζόμενοι τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους, τις συμβάσεις που καλούνται να αποδεχθούν, τις στρατηγικές που επινοούν θέλοντας να λειτουργήσουν ως μοχλός πίεσης, τον κλονισμό των συλλογικών αναπαραστάσεων και προτύπων συμπεριφοράς (βλ. σχετικά, Κανταντζόγλου & Πετρονάκη 2000). Όπως έχει ήδη υποστηριχθεί, *ο τρόπος κατανόησης του «άλλου» προσδιορίζει την επικοινωνιακή δομή μιας κοινωνίας αφού η ταυτότητα βρίσκεται στο επίκεντρο της διαλεκτικής του ενός και του πολλαπλού (παρά το γεγονός ότι πρόκειται για ένα «φανταστικό αντικείμενο» – όπως «φανταστικά» είναι εξάλλου και όλα τα πολιτισμικά στοιχεία).* Η συμπληρωματικότητα του εαυτού και του άλλου είναι δομική διάσταση του αισθήματος προσωπικής ταυτότητας, ενώ η «ετερότητα» αποτελεί βασικό στοιχείο για κάθε κοινωνιογνωστικό σύστημα κατηγοριοποιήσεων και αναπαραστάσεων του περιβάλλοντος. Η «ετερότητα» δηλαδή αποτελεί την αναγκαία συστατική αλλά ταυτόχρονα και την πιο προβληματική συνιστώσα της ταυτότητας (Bolle De Bal 1997) (που είναι ούτως ή άλλως μια παράδοξη πραγματικότητα) (Κωνσταντοπούλου 1999: 11-12). Στη θέση του αφορισμού σύμφωνα με τον οποίο «η ταυτότητα είναι οι άλλοι», προτιμούμε έναν άλλο που αποδίδεται στον Φουκώ και σύμφωνα με τον οποίο «η ταυτότητα είναι μια διαδρομή» (Κωνσταντοπούλου 1999: 16). Όπως έχει άλλωστε υποστηριχθεί, «η συνδιαλλαγή με την ετερότητα είναι εξ ορισμού δύσκολη, διότι το πλαίσιο νοηματοδότησής της εμπεριέχει κατά κανόνα προϊδεάσεις που δημιουργούν *αρνητικά ψυχικά ανακλαστικά*» (Μαλούτας 2007: 65). Η συνδιαλλαγή αυτή φαίνεται πως παραπαίει ανάμεσα σε μια αντίληψη της ετερότητας ως «νομαδικού» τύπου διϋποκειμενικότητας, μιας υποκειμενικότητας, δηλαδή, πολλαπλών και μεταβαλλόμενων ταυτοτήτων που βρίσκεται σε συνεχή κίνηση/μεταβολή και μια αντίληψη που βασίζεται σε ένα ομόκεντρο ορθολογικό εθνотικό υποκείμενο με συγκεκριμένη και προφανή ταυτότητα (Μαλούτας 2007: 66).

Σε σχέση με τη θεωρητική και εμπειρική «διαχείριση» της έννοιας της *διαφοράς* ήδη από την εποχή των «απώτερων» της Σχολής του Σικάγο έχουν τεθεί τα θεμέλια της πραγμάτευσης των συναφών ζητημάτων αναφορικά με

την «κοινωνική θέση», τους «κοινωνικούς ρόλους» και το «γεωγραφικό κοινωνικό διαχωρισμό» των μεταναστών αλλά και των παραβατών μεταναστών στην κοινωνική οργάνωση της πόλης. Έχουμε διανύσει αρκετό διάστημα από τότε και περισσότερο σύγχρονες προσεγγίσεις αποδίδουν σημαντική έμφαση στη «λειτουργία», «ξένων» κοινωνικών υποκειμένων ικανών να δρουν σε περισσότερες της μιας και διαφοροποιημένες κοινωνικές αρένες («cultural brokers»), καθώς και σε μια νέου τύπου θεωρητική πρόσληψη της «επικινδυνότητας» που πλέον αγκαλιάζει τις «επικινδυνολογικές και «επικινδυνολογικές» συμπεριφορές, συμπεριλαμβανομένων των αρνητικών προσλήψεων της «ετερότητας» (ενδεικτικά, Castel 1991, Beck 1992, O' Malley 1992 & 1996, Franklin 1998, Rigakos 1998, Lianos & Douglas 2000), των «διακινδυνεύσεων» και των «απειλών» εκ μέρους μεταναστών και «ξένων». Με αυτήν την έννοια, η *γλώσσα της διακινδύνευσης* συνιστά επίσης ερευνητέο ζήτημα, καθώς οι κατασκευές της διακινδύνευσης στο ποινικό πεδίο διαπλέκονται στενά με τις *γλώσσες των δικαιωμάτων, της νομιμότητας και της νομιμοποίησης σ' ένα τόπο αγώνων για επιρροή, αξιοπιστία, αποδοχή και αναγνώριση*. Προς την κατεύθυνση αυτή κινήθηκε, μεταξύ άλλων, και η συγκρότηση του παρόντος ερευνητικού αντικειμένου.

Τα τεκμήρια

Στη βάση του παραπάνω κατασκευασμένου θεωρητικού αντικειμένου, το εμπειρικό υλικό που προέκυψε από την επιτόπια έρευνα και ειδικότερα το υλικό που αφορά τη *χωροθέτηση* της εγκατάστασης των εθνοτικών επιχειρήσεων λιανεμπορίου, (καταστήματα Κινέζων, Ινδών, Πακιστανών, Αιγυπτίων, Ρώσων κ.λπ. Επιχειρηματιών που δραστηριοποιούνται στο Ιστορικό Εμπορικό Κέντρο της Αθήνας), μπορεί πράγματι να καταδείξει ότι οι καταγραμμένες εμπειρίες «ντόπιων» και μεταναστών εμφανίζουν ένα χώρο περισσότερο ομογενοποιημένο, παρά «διαιρεμένο ήδη σε τύπους» που με τη σειρά τους είναι οριοθετημένοι και χωρισμένοι. Παρά τη διάχυτη

αίσθηση περί του αντιθέτου εξαιτίας της μαζικής και σε λίγο χρονικό διάστημα εμφάνισης επιχειρήσεων όπως οι προαναφερθείσες που δημιούργησαν μια *εικόνα* επέλασης «ξένης» επιχειρηματικότητας, «σοχοποίηση» του Κέντρου την εποχή της έρευνας δεν τεκμηριώθηκε. Επίσης, οι καταγεγραμμένες εμπειρίες «ντόπιων» και μεταναστών αμφισβητούν αντιλήψεις για τη μη διαπερατότητα των ορίων, επανερμηνεύουν από διαφορετικές οπτικές τη συνέχεια/ασυνέχεια του χώρου, τις πολλαπλότητες και το δυναμισμό του.

Στη συνέχεια, η αναδιάταξη των σχέσεων δημόσιου – ιδιωτικού στο πλαίσιο επανεξέτασης των παραγόντων «ρίσκου», «κινδύνων» και «διακινδυνεύσεων» για τον Έλληνα επιχειρηματία που δραστηριοποιείται στο Ιστορικό Εμπορικό Κέντρο της Αθήνας είναι πλέον εμφανείς. Ο Έλληνας επιχειρηματίας αισθάνεται «εγκαταλειμμένος στην τύχη του» καθώς, ως προς μεν την επιχειρηματική πολιτική του κράτους, σε συντριπτικά ποσοστά δηλώνει ότι *δεν ενισχύει τη δραστηριότητά του, ούτε ενθαρρύνει τις πρωτοβουλίες του*, ενώ πιστεύει ότι γενικά επηρεάζει αρνητικά την επιχειρηματικότητα και περιορίζει την εξάπλωση των ελληνικών επιχειρήσεων. Οι τρόποι δε της κρατικής παρέμβασης (*με την υπερφορολόγηση, τον υψηλότοκο δανεισμό, τους όρους άδικου και άνισου ανταγωνισμού αφενός με τα πολυκαταστήματα και αφετέρου με το μη στεγασμένο εμπόριο κ.λπ.*) κρίνονται ως εξαιρετικά αρνητικοί για την άσκηση του εμπορίου. Το διακύβευμα πλέον δεν προσδιορίζεται στην ανεύρεση επενδυτικού κεφαλαίου ή την αύξηση του κέρδους αλλά στην επιβίωση της επιχείρησης, εν μέσω πρακτικών «κινδύνου» για την επιχειρηματική πίστη και τα συναλλακτικά ήθη. Όπως οι ίδιοι οι επιχειρηματίες διατείνονται, πρόκειται για «*επιχειρείν εν μέσω χάους*».

Επιπλέον, όπως καταδεικνύεται εμπειρικά οι έννοιες της ασφάλειας και της απειλής αποκτούν ένα ιδιότυπο περιεχόμενο που διευκολύνει τη μεταφορά «κινδύνων» και «επικινδυνοποιήσιμων» συμπεριφορών και πρακτικών από το οικονομικό στο ποινικό πεδίο με σημαντικές προεκτάσεις και συνέπειες για το δίπολο ανταγωνιστικότητα και κοινωνική συνοχή. Στο πεδίο του μείγματος δημοσίου-ιδιωτικού παρατηρούμε σειρά θεσμικών

αλλοιώσεων που οδηγούν ή συνεπικουρούν σε μια θεσμική απορρύθμιση του «εγκλήματος και της τιμωρίας». Ενδεικτικά υπογραμμίζουμε τα ευρήματα της έρευνας που αφορούν τόσο την ανάληψη *κινδύνων* ευρύτερων του κινδύνου της αστικού βάρους (ζημίας-αποζημίωσης) αποκλειστικά και μόνο από τον ίδιο τον επιχειρηματία που εκτείνονται πέραν του πεδίου και αυτής ακόμη της προστασίας της ατομικής περιουσίας-ιδιοκτησίας. Όλοι οι επιχειρηματίες του Κέντρου έχουν αναγκαστεί να προσφύγουν σε ποικιλία μέσων ιδιωτικής ασφάλισης αλλά και ασφάλειας της περιουσίας τους. Μάλιστα, οι ιδιωτικοί «φρουροί» της περιουσίας συχνά επιτηρούν και τον περιβάλλοντα την επιχείρηση δημόσιο χώρο σε τέτοιο βαθμό που τα θεσμικά σύνορα δημόσιου-ιδιωτικού συγχέονται και αδιακρίτως διαχέονται. Στη συνέχεια, οι έννοιες της ανασφάλειας και του φόβου του εγκλήματος αποδομούνται καθώς υποχωρούν υπό το βάρος της απειλής της οικονομικής δυσπραγίας και του αθέμιτου κυρίως ανταγωνισμού για το μέλλον της επιχείρησης.

Παρατηρούμε λοιπόν μια κρίση της δημόσιας σφαίρας που εκδηλώνεται τόσο στη σχέση κράτους και κοινωνίας, όσο και ως κρίση του δημόσιου λόγου. Οι νέου τύπου ρυθμιστικές παρεμβάσεις του κράτους, φαίνεται να καθοδηγούνται πλέον από τη νεοφιλελεύθερη πρόσμειξη του ανταγωνισμού της αγοράς, των ιδιωτικοποιήσεων κρατικών/δημόσιων θεσμών και θεσμικών οργάνων και την κρατική *εξ αποστάσεως* –ή *αποκεντρωμένη* κατ' άλλους– διευθέτηση των κρίσεων. Αυτές οι νέες μορφές διακυβέρνησης φαίνεται πως οδηγούν πλέον στην ανακατασκευή των οικονομικών κοινωνικών και πολιτικών πεδίων με τρόπο που εμφανίζει κρίσιμες συνέπειες και στην αστυνόμευση και τον έλεγχο του εγκλήματος.

Η επιβολή ενός καινοφανούς *κυβερνητικού ορθολογικού προτύπου ελέγχου του εγκλήματος* (Garland 1997) που είναι ευθυγραμμισμένο με τη νέα αντίληψη της *ρυθμιστικής κυβερνητικοποίησης του κοινωνικού* («governmentality of the social»³) πιστοποιείται και εμπειρικά. Μια Νέα

³ Βλ. σχετική βιβλιογραφία με την έννοια του Foucault στο Burchell, Gordon & Miller, (eds), 1991.

Ποινολογία (Garland 1985 & 1990, Feeley & Simon 1992) εμφανίζεται, εμποτισμένη από τις νέες ρυθμιστικές προληπτικού τύπου διαχειριστικές κυβερνητικές παρεμβάσεις *ελέγχου της διακινδύνευσης* (Beck 1992), που φαίνεται πως εδράζονται πλέον στη λογική της *έντασης της ευθύνης* του κοινωνικού υποκειμένου («responsibilization») και της αξίας της επιστράτευσης *ιδιωτικών μηχανισμών κάλυψης ή ανάληψης του κινδύνου*. Πρακτικές που υποδεικνύουν μια ένταση της χρήσης του αστικού δικαίου (*αστικοποίηση του ποινικού δικαίου*) για την επίτευξη στόχων της ποινικής δικαιοσύνης (Roach Anleu 1998). Η συνεχώς εντεινόμενη προώθηση μοντέλων ιδιωτικής ασφάλισης για την ανάληψη του κινδύνου έχει ως αποτέλεσμα η συμπτωματολογία του εγκλήματος να διασπείρεται ανάμεσα σε *κατηγορίες ριψοκίνδυνων θυμάτων* (Reichman 1986, Ewald 1991). Επιπλέον, οι κατηγοριοποιήσεις στις οποίες επιδίδονται οι ασφαλιστικές εταιρείες δεν συνιστούν εννοιολογικές ταξινομίες στη βάση κοινών κοινωνικών χαρακτηριστικών *ταυτότητας* ανάμεσα στα μέλη, αλλά τεχνικές κατασκευές που ιεραρχούνται στη βάση σειράς χαρακτηριστικών που συνδέονται με τις εκτιμήσεις και αποτιμήσεις των κινδύνων (Ewald 1991, Simon 1987 & 1988), με αποτέλεσμα έναν επιπλέον κατακερματισμό του κοινωνικού σώματος στη βάση της οικονομικής δυνατότητας αυτών των ίδιων των κοινωνικών μελών για την *κάλυψη πιθανών κινδύνων*. Στη συνέχεια, το κοινωνικό σώμα αφενός στρωματοποιείται *ανά ασφαλή ή επικίνδυνη* περιοχή (καθώς το αίτημα της ασφάλειας και της αναβάθμισης της περιοχής επιχειρηματικής δραστηριοποίησης παραμένει υψηλά στην ατζέντα των διεκδικήσεων των επιχειρηματιών) και αφετέρου διασπάται περισσότερο, στη βάση της εκδήλωσης *υγιούς* κοινωνικής συμπεριφοράς με *αυτόματοποιημένα και ηλεκτρονικά ελεγχόμενα μέσα και κριτήρια*.

Καθώς η ηλεκτρονική αυτοματοποίηση του κοινωνικού ελέγχου εντείνεται, οι ανάγκες καλλιέργειας αμοιβαίων κοινωνικών σχέσεων εμπιστοσύνης, διαλόγου, διαπραγμάτευσης καθώς και ανάπτυξης των κοινωνικών δεξιοτήτων της παλιάς, ευχάριστης, καλής γειτονιάς και γειτονιάς, μειώνονται. Όπως αποδεικνύεται από τα ευρήματα, ο δείκτης της κοινω-

νικής εμπιστοσύνης ιδιαίτερα ανάμεσα σε Έλληνες επιχειρηματίες και αλλοδαπούς επιχειρηματίες αλλά κυρίως αλλοδαπούς εργαζόμενους εμφανίζεται αρκετά τραυματισμένος. Η δε καταφανής εμπειρικά δυσπιστία διατυπώνεται με όρους που *επιθεωρούν* στενά την ετερότητα. Παράλληλα η έκταση της υποκατάστασης του δημόσιου τυπικού κοινωνικού ελέγχου από τον ιδιωτικό αναδεικνύει το *παράδοξο της ασφάλειας*. Η *αίσθηση ασφάλειας* αλλά και αυτή η ίδια η *ασφάλεια* του πολίτη δεν επιτυγχάνονται πλέον ως αποτέλεσμα των γνωστών μας συνεκτικών διαδικασιών κοινωνικής αλληλεπίδρασης, αλλά διασπείρονται *τεχνικά* ανάμεσα στα *ευαισθητοποιημένα* μέλη μιας κοινωνίας με διαταραγμένη ήδη κοινωνική συνοχή που έχουν βαθειά καλλιεργημένη πλέον την επίγνωση της *ευάλωτης* κοινωνικής τους θέσης. Αυτή ακριβώς η *τεχνητή* προσφορά *ασφάλειας* που διατρέχει τη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα οδηγεί στην κοινωνική διεκδίκηση της αύξησής της (Lianos & Douglas 2000).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Audretsch D. B., 2003, «Entrepreneurship: A survey of the literature», Enterprise Papers, 14, Enterprise Directorate General, European Commission.
- Βαΐου Ντ., 2000, «Πόλη και πολίτες. Η καθημερινή ζωή και το «δικαίωμα στην πόλη»», στο Μ. Μοδινός, Η. Ευθυμιόπουλος, (επιμ.), *Η Βιώσιμη Πόλη*, Αθήνα, Στοχαστής, σσ. 204-216.
- Βαΐου Ντ., Καλαντίδης Ν., Λυκογιάννη Α., 2007, «Μετανάστευση, φύλο, αστικός χώρος: Αναζητώντας τις αλληλοτομίες τριών προσεγγίσεων στην Αθήνα», *Γεωγραφίες*, 13, σσ. 55-65.
- Beck U., 1992, *Risk society: Towards a new modernity*, London, Sage.
- Bernhardt I., 1994, «Comparative advantage in self-employment and paid work», *Canadian Journal of Economics*, 27, pp. 273-289.

- Blau D. M., 1985, «Self-employment and self-selection in developing country labor markets», *Southern Economic Journal*, 52, pp. 351-363.
- Bolle De Bal M., 1997, «Η ψυχοκοινωνιολογία ενός ταυτοτικού ζητήματος: έθνος, υπερεθνικότητα και υποεθνότητες», στο Κ. Ναυρίδης, Ν. Χρηστάκης, *Ταυτότητες*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Bonacich E., 1973, «A theory of middleman minorities», *American Sociological Review*, 38, pp. 583-594.
- Budd L. & Hirmis A., 2004, «Conceptual framework for regional competitiveness», *Regional Studies*, 38 (9), pp. 1015-28.
- Castel R., 1991, «From «dangerousness» to risk», in G. Burchell, C. Gordon and P. Miller (eds), *The Foucault effect: Studies in governmentality*, Chicago, University of Chicago Press, pp. 281-98.
- Castells M., 1996, *The rise of network society*, Oxford, Blackwell.
- Cliford J., 2001, «Travelling cultures», in L. Grossberg, C. Nelson and P.A. Treichler (eds), *Cultural studies*, London, Routledge, pp. 96-116.
- Dyck I. & MacLaren A. T., 2004, «Telling it like it is... Gender, place and the multiculturalism of immigrant womens settlement narratives», *Gender, Place and Culture*, 11 (4), pp. 513 – 534.
- Ewald F., 1991, «Insurance and risk», in G. Burchell, C. Gordon and P. Miller (eds), *The Foucault effect: Studies in governmentality*, London, Harvester, Wheatsheaf, pp. 201-5.
- Feeley M., & J. Simon, 1992, «The New Penology: Notes on the emerging strategy of corrections and its implication», *Criminology*, 30, pp. 449-474.
- Franklin J., (ed) 1998, *The politics of risk society*, Cambridge, Polity Press.
- Garland D., 1985, *Punishment and welfare*, London, Aldershot, Gower.
- Garland D., 1990, *Punishment and modern society*, Oxford, Clarendon Press.

- Garland D., 1997, «Governmentality and the problem of crime», *Theoretical Criminology*, 1 (2), pp. 173 – 214.
- Green N., 2002, *Οι δρόμοι της μετανάστευσης*, Αθήνα, Σαββάλας.
- Κανδύλης Γ., Αράπογλου Β., Μαλούτας Θ., 2007, «Μετανάστευση και το δίπολο «Ανταγωνιστικότητα-Κοινωνική Συνοχή» στην Αθήνα», *Γεωγραφίες*, 13, σσ. 35-54.
- Καυτατζόγλου Ρ. & Πετρονώτη Μ., 2000, *Όρια και περιθώρια: Εντάξεις και αποκλεισμοί*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Kearns A. & Forest R., 2000, «Social cohesion and multilevel urban governance», *Urban Studies*, 37 (5-6), pp. 995-1017.
- Kitson M., Martin R., Tyler P., 2004, «Regional competitiveness: An elusive yet key concept», *Regional Studies*, 38 (9), pp. 991-999.
- Kloosterman R. & Rath J., 2001, «Immigrant entrepreneurs in advanced economies: mixed embeddedness further explored», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27 (2), pp. 189-202.
- Κωνσταντοπούλου Χ., 1999, «Εισαγωγή: Αναφορά στην έννοια και στις όψεις των σύγχρονων αποκλεισμών», στο Χρ. Κωνσταντοπούλου, Α. Μαράτου-Αλιπράντη, Δ. Γερμανός, Θ. Οικονόμου (επιμ.), *Εμείς και οι Άλλοι: Αναφορά στις Τάσεις και τα Σύμβολα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός, σσ. 11-12.
- Λιανός Θ., & Ψειρίδου Α., 2008, «Επιχειρηματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα», στο Τ. Καβουνίδη, Β. Καρύδης, Η. Νικολακοπούλου-Στεφάνου, Μ.Γ.Α. Στυλιανούδη, (επιμ.), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρία, Πολιτικές, Προοπτικές*, Αθήνα, ΙΜΕΠΟ.
- Lianos M., & M. Douglas, 2000, «Dangerization and the end of deviance», *British Journal of Criminology*, 40 (2), pp. 261-278.
- Light I., & Bonacich E., 1988, *Immigrant Entrepreneurs: Koreans in Los Angeles 1965-82*, Berkeley and Los Angeles, University of California.

- Light I., & Gold S.J., 2000, *Ethnic Economies*, San Diego, Academic Press.
- Light I., Bernard R., Kim R., 1999, «Immigrant incorporation in the garment industry of Los Angeles», *International Migration Review*, 33 (1), pp. 5-25.
- Light I., 1972, *Ethnic enterprise in America: Business and welfare among Chinese, Japanese and Blacks*, Berkeley, University of California Press.
- Μαλούτας Θ., Παντελίδου-Μαλούτα Μ., Βαρίκα Ε., Δοξιάδης Κ., Κανδύλης Γ., 2007, «Η απόρριψη του «άλλου» ως τρόπος αντιμετώπισης της ετερότητας», στο Π. Καφετζής, Θ. Μαλούτας, Ι. Τσίγκανου (επιμ.), *Πολιτική – Κοινωνία – Πολίτες*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σσ. 63-98.
- Maloutas Th., & Pantelidou M., 2004, «The glass menagerie of urban governance and social cohesion: Concepts and stakes/concepts as stakes», *International Journal of Urban and Regional Research*, 28 (2), pp. 449-465.
- Massey D., 2005, *For Space*, Oxford, Sage.
- Μαυρομάτης Γ., 2007, «Μορφές Εθνοτικής Επιχειρηματικότητας στην Αθήνα», ανακοίνωση στο *Συνέδριο ΙΜΕΠΟ*, Αθήνα.
- O'Malley P., 1992, «Risk, power and crime prevention», *Economy and Society*, 21, pp. 252-75.
- O'Malley P., 1996, «Risk and responsibility», in A. Barry, T. Osborne and N. Rose, (eds), *Foucault and political reason: Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, London, UCL Press, pp. 189-207.
- Pecoud A., 2001, «The cultural dimension of entrepreneurship in Berlin's Turkish economy», *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 17, pp. 153-168.
- Portes A., & Bach R.L., 1985, *Latin journey: Cubans and Mexican immigrants in the United States*, Berkeley, University of California Press.

- Portes A., & Zhou M., 1992, «Gaining the upper hand: Economic mobility among immigrants and domestic minorities», *Ethnic and Racial Studies*, 15 (4), pp. 491-522.
- Rath J., & Kloosterman R., 2000, «Outsider's business: A critical review of research on immigrant entrepreneurship», *International Migration Review*, 34 (3), pp. 656-680.
- Reichman N., 1986, «Managing crime risks: toward an insurance based model of social control», *Research in Law, Deviance and Social Control*, 8, pp. 151-172.
- Rigakos G., 1998, «Critical reflections on social theory, actuarialism and «risk society»», *The Critical Criminologist*, 8, pp. 17-19.
- Roach Anleu Sh. L., 1998, «The role of civil sanctions in social control: a socio-legal examination», *Crime Prevention Studies*, 9, pp. 21-43.
- Robinson R., 2005, *Beyond the state-Bounded immigrant incorporation regime*, Ottawa, The North-South Institute.
- Saunders P., 1981, *Social theory and the urban question*, London, Unwin Hyman Ltd.
- Simon J., 1987, «The emergence of a risk society: Insurance, law and the state», *Socialist Review*, 95, pp. 61-89.
- Simon J., 1988, «The ideological effects of actuarial practices», *Law and Society Review*, 22, pp. 771-800.
- Turok I., 2004, «Cities, regions and competitiveness», *Regional Studies*, 38 (9), pp. 1069-1083.
- Urry J., 2005, «Transnationalism, cosmopolitanism and globalisation», *Current Sociology*, 53, pp. 113-135.

- Ψυχοπαίδης Κ., 1996, «Δημόσιος χώρος και κοινωνικοπολιτικές αξίες», στον συλλογικό τόμο *Όρια και Σχέσεις Δημόσιου και Ιδιωτικού*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σσ. 25-36.
- Zhou M., 2004, «Revisiting ethnic entrepreneurship: Convergencies, controversies and conceptual advancements», *International Migration Review*, 38 (3), pp. 1040-1074.